Юрій Горблянський,
Марина Кульчицька *(Львів)*

Він подарував нам «мрію»:
літературний портрет Михайла Старицького
і культурологічна актуальність біографістики

Юрій Горблянський, Марина Кульчицька *(Львів)*. **Він подарував нам «мрію»:** *Літературний портрет Михайла Старицького і культурологічна актуальність біографістики*

У статті наголошено на актуальності художньої та наукової біографістики, на її культурологічному і виховному резонансі в суспільстві. Для ілюстрації подано критико-літературознавчий нарис творчості М. Старицького, проаналізовано його поезію, драматургію, художню прозу, частково епістолярій у проблемно-тематичному, жанровому та поетикальному аспектах, а також висвітлено проблему творчого бі/полілінгвізму. Окремо закцентовано увагу на інтелектуальній ініціативі М. Старицького щодо збагачення лексичного складу української мови через «кування» слів.

Ключові слова*: біографія, інформація, «ковані» слова, лейтмотив, тема, проблематика, жанр, стиль, поезія, драматургія, художня проза, білінгвізм.*

Yuriy Horblianskyi, Maryna Kulchitska *(Lviv).* He gave us a 'dream': *a portrait of Mykhailo Starytskyi and the cultural significance of biography studies*

The author studies the artistic and academic values of biography studies as ll as its cultural reverberation in the society. The case study is the critical and descriptive analysis of M. Starytskyi's activities, his writings and letters from the viewpoint of topics, genres and poetics. The issue of bi/multilingualism is highlighted, and M. Starytskyi's strategy of coining new words in Ukrainian has been the focus of the article.

Keywords: biography, information, new coinages, leitmotif, topic, genre, style, poetry, drama, artistic prose, bilingualism

Юрий Горблянский, Марина Кульчицкая *(Львов).* **Он подарил нам «мечту»:** *Литературный портрет Михаила Старицкого и культурологическая актуальность биографистики*

В статье раскрывается актуальность художественной и научной биографистики, ее культурологический и воспитательный потенциал. В качестве иллюстрации представлен критико-литературоведческий очерк творчества М. Старицкого, проанализированы его поэзия, драматургия, художественная проза, частично эпистолярий в проблемно-тематическом, жанровом и поэтикальном аспектах, а также освещены вопросы творческого билингвизма. Особое внимание уделяется интеллектуальной инициативе М. Старицкого по обогащению лексического состава украинского языка путем «ковки» слов.

Ключевые слова: биография, информация, «кованые» слова, лейтмотив, тема, проблематика, жанр, стиль, поэзия, драматургия, художественная проза, билингвизм.

Великих мужів народжують
не матері, а Плутархи (С.Є. Лец)

Актуалізація досвіду життя неординарних індивідуальностей української та світової культури, філософії, політики, громадсько-політичних і культурних рухів, відтворення духовного становлення обдарованої особистості завжди має значний вплив на сучасника і почасти стає, так би мовити, моделлю, взірцем для наслідування. Перечитуючи життєпис відомої особистості, молода людина так чи інакше обмірковуватиме можливі «сценарії» становлення свого життя і значною мірою буде орієнтуватися на засвоєний, вичитаний чи «підслуханий» життєвий досвід інших людей, на їхні міркування та вчинки, «запозичуватиме» відповідний етикет і модель співіснування людини в соціумі.

На прикладах життя людей високої культури суспільство зможе виховувати не звироднілих покручів, циніків, духовних імбецилів, формулу яких нав'язливо пропагують засоби масової інформації, а висококультурних, шляхетних особистостей, сповнених високих чеснот і благородних помислів.

Звичайно, осягнути складний внутрішній світ знакових індивідуальностей, проникнути в таїну їхніх думок і дій, «трудів і днів», що інколи мали значний резонанс не лише в їхньому житті, – справа не з легких. В історико-біографічних жанрах важко працювати, адже реконструювати пласт за пластом етапи становлення неординарної особистості, навіч представити специфіку мислення, світосприйняття та логіку поведінки доволі складне завдання.

А проте в цьому ракурсі неважко спостерегти, що в Україні (та й у всьому світі) останніми десятиліттями зріє глобальна інформаційна криза – перенасичення суспільства застарілою, ідеологічно здеформованою, некоректною, а то й просто хибною інформацією. Один із аспектів обманювання суспільства, інформаційного фальшування, недомовок, замовчування фактів простежуємо, зокрема, у некоректній репрезентації видатних і відомих особистостей України та світу, яку надиктовує новочасна мода і «попит» на те, щоб видатна особистість обов'язково була суперменом, супергероєм, суперзіркою, заможною, підприємливою, успішною, гламурною індивідуальністю, що веде розкішно-кітчевий спосіб життя у стилі вічного свята, такого собі «бенкету під час чуми». Тому вважаємо, що вкрай доцільним було б започаткувати цикли історико-біографічних теле- і радіопередач, тобто культурологічно акцентованої документалістики на телебаченні й радіо, а також налагодити видання серії книг українською мовою на зразок російської «ЖЗЛ» («Жизни замечательных людей») – приміром, «Біографії видатних людей», «Життєписи славетних особистостей», «Видатне життя» тощо, які б із науковою об'єктивністю або в публіцистичній чи художній стилістиці популяризували історії життя відомих інтелектуалів, діячів національної та світової культури, політики, громадського життя, спорту, відомих бізнесменів і лідерів різних галузей людської діяльності.

У час повсюдного цинізму, розмивання етичних цінностей, засилля порноеротики, лайки, ліберальної вульгаризації високих цінностей людського духу та культури, коротання життя за «ідеологією» хвилевої насолоди, carpe diem, пошуку швидкого, динамічного, стократ розрекламованого щастя «тут і зараз» – цей тотальний духовний надлом і виродження потрібно поборювати високодуховним інтелектуальним продуктом. Нам зараз вкрай потрібні українські Андре Моруа, Ірвінги Стоуни, Стефани Цвейги…

Частково лакуну в українській біографістиці чи біографічній документалістиці заповнюють романічні життєписи визначних письменників і діячів культури, які вийшли з-під пера З. Тулуб, О. Іваненко, Вас. Шевчука, В. Петрова-Домонтовича, Р. Горака, Р. Іваничука, В. Врублевської, С. Процюка та ін. Пригадую, який розголос і популярність мала книжечка біографічних мікронарисів С. Плачинди та А. Колісниченка «Неопалима купина» у 80-і роки минулого століття. І тепер за законом рівноваги і принципу коменсації попит на історико-біографічну літературу у контексті всюдисущого виродженства, свавілля, цинізму в Україні та світі повинен зростати, позаяк документалізовані біографії, життєписи сприятимуть утворенню більш здорового мікро- та макропростору для виховання духовно нескаліченої, гуманної, шляхетної людини третього тисячоліття.

Наше мікродослідження є своєрідною спробою поліаспектного осмислення житєвого і творчого шляху письменника і культурно-громадського діяча М. Старицького.

* * *

У листі до І. Франка (що є своєрідним curriculum vitae або ж автобіографією) М.Старицький зізнається: «З перших кроків самопізнаття на полі народнім я загорівся душею і думкою послужить рідному слову, огранувати його, окрилити красою і дужістю, щоб воно стало здатним висловити культурну освічену річ, виспівати найтонші краси високих поезій… разом кажучи, хотів, – як тоді кепкували, – возвести своє слово у генеральський чин… Це бажання, цей напрямок керували мною ціле життя, і я не зрадив їх до могили, бо вірую, що тоді тільки ушанує свою мову народ, коли вона стане орудком культури і науки, коли на їй понесе народу інтелігентний гурт і визволення од економічного рабства, і поліпшення долі…» [8, 618]. Така націонал-патріотична ідея була, так би мовити, засадничим принципом у художній творчості та філософії життя автора геніального романсу «Виклик» («Ніч яка Господи, місячна, зоряна»).

У свідомості українського інтелігента (буде перебір, якщо напишу: у культурній свідомості європейця!) М. Старицький (1840–1904) «прописаний» як письменник-класик, поет, прозаїк, драматург, перекладач, театральний, культурний і громадський діяч, видавець, актор, режисер. Він народився 1840 р. в с. Кліщинці на Полтавщині (тепер Чорнобаївського району на Черкащині) у дворянській дрібномаєтковій родині. Після завчасної смерті батька (1853 р.) жив і виховувався у сім'ї дядька по матері В. Лисенка, разом із майбутнім композитором М. Лисенком, що був для нього як рідний брат. Закінчивши гімназію в Полтаві, М. Старицький здобуває юридичну освіту у Харківському (1858–1860) та Київському (1860–1866) університетах. Ще з юних літ самозабутньо захоплюється літературою, театром, музикою. З 1867 р. живе в Києві, занурюється в літературну, видавничу, громадську і театральну діяльність (зокрема співпрацює із Південно-Західним відділом Російського географічного товариства та Київським літературно-артистичним товариством). Під тиском самодержавної влади 1878 р. був змушений емігрувати на деякий час за кордон. Повернувся в Україну 1880 р. й активно зайнявся видавничою справою. 1881–1883 рр. вийшли друком два випуски альманаху «Рада» [1], який високо оцінили сучасники (М. Драгоманов, І. Франко та ін.) як факт українського інтелектуально-культурного поступу. З 1883 р. – директор першої української професійної трупи М. Кропивницького («театру корифеїв»), а 1885 р. з низки причин відійшов від «корифеїв» і заснував власну трупу із молодих акторів. 1892–1897 рр. працював керівником і режисером трупи М. Садовського. Останні менш ніж десяток літ життя цілковито присвятив себе літературній творчості.

М. Старицький почався як поет перекладами творів О. Пушкіна, М. Некрасова, М. Лермонтова, В. Жуковського, Й. Ґьоте, Г. Гайне, М. Андерсена-Нексе, байок І. Крилова, казок Г.К. Андерсена, сербських пісень тощо. «Переклади, – відзначав М. Старицький у листі до І. Франка, – се було і єсть пугало і для уряду, і для жандармської літератури, і для російської, і для наших навіть лібералів, а я уважав і уважаю їх за найцінніший труд у добу виховання мови: вони дають найкращу гімнастику слову…» [8, 619]. Його перекладацькі уподобання – ретранслювати на українську мову тексти головно зі складною жанрово-стильовою фактурою (медитативна, інтимна, пейзажна та громадянська лірика, стилізована дума, народна пісня, байка тощо), – позначилися і на його оригінальній поезії. Критики (І. Франко, М. Рудницький, С. Єфремов) відзначать у поезії М.Старицького виразне домінування громадянських мотивів над інтимною та пейзажною лірикою. І.Франко зазначав, що у поезії М.Старицького «російський

[1] «Се був мов перший весняний грім по довгих місяцях морозів, сльоти та занепаду», – захоплено пише про «Раду» І. Франко [8, с. 267].

інтелігент пробує українською мовою, в поетичній формі говорити до інтелігентів про справи близькі тим інтелігентам, про те, що всіх мучило і всіх боліло, говорити ясно, без афектацій, без конвенціональної маски «мужицького поета» [9, 242]. У поетичній творчості М. Старицького критик зауважив напружений пошук «нових тонів, нових форм, нового вислову в нашій поезії пошевченкової доби» [9, 242] і відзначає, що в нього «є речі справді коштовні і викінчені формою й змістом» [9, 254]. Саме М. Старицький, наголошує І.Франко, «був першим із тих, кому доводилось проламувати псевдо-шевченківські шаблони і виводити нашу поезію на ширший шлях творчості» [9, 259].

«Він має небагату уяву, як на поета, – дещо іншої думки М. Рудницький, – і важко йому знайти нові теми… Його інтимна лірика не має досить нових індивідуальних тонів, і громадські теми зведені в нього до надто загальних настроїв» [6, 125]. На наш погляд, такий висновок щодо віршового доробку М.Старицького літературознавець-ерудит робить, вірогідно, крізь призму поетичної культури пізнішої, модерної, доби, не цілком враховуючи український історико-культурний і літературний контекст другої половини XIX ст.

У поетичний зір М. Старицького потрапляють різні мотиви та теми: фатальної долі знеславленої, знедоленої України («До молоді», «До України»), безправ’я простолюду та злидарського його існування («Швачка», «Весна», «Сумно й темряво…», «Ночі темряві з завірюхами»), національного та політичного гноблення («Нема правди», «Що не день, то гірша мир трухлявий», «За лихими владарями»), зневір’я, зміщанення, підступу і зради в інтелігентних колах, ідеї всеслов’янської солідарності та боротьби народів за право на самовизначення («До слов’ян», «Смерть слов’янина» тощо), алегоричні мотиви («Борвій», «Сон»), романтика інтимних звірянь тощо.

Відзначимо, що почасти «нелірична», публіцистична проблематика його поезії звучить дуже по-сучасному і до нашого часу є своєрідно нюансованим «криком» на злобу дня. Незадовго до закінчення свого життєвого шляху поет пророче розмірковує, накликаючи всупереч усім гризотам щасливу долю українському народові й Україні, леліючи щире сподівання, що майбутні покоління не забудуть і належно поцінують його внесок:

З напасником нашого слова та правди і волі
Поклав я життя на боріння,
За теє знайшлось і своїх необачних доволі,
Що вергали в мене каміння…
І от я доплентавсь під ним аж до самого краю,
А Все ж тут стою непохилим…
Як ляжу у ямі, тоді вже згадають, – я знаю, –
Й мене словом теплим та щирим! [7, 127]

Одним із лейтмотивів у його поезії є ліричні медитації, наснажені виразною публіцистично-інвективною тональністю, що боляче батожили свідомість і спонукали до роздумів сучасників і наступні покоління українців:

Як я люблю безрадісно тебе,
Народе мій, убожеством прибитий,
Знеможений і темністю сповитий,
Що вже забув і поважать себе,

Потративши свої колишні сили…
Як я люблю твої сумні могили,
Україно! Як я люблю тебе!
І ось тепер та мучена любов
Мене жене в далеку чужину… [7, 86-87]

Настроєву гаму зацитованого вірша «До України» значливо згущує рефренна анафора «Як я любив…», де поет у формі спогадових напливів наче прощається із дивовижною красою рідної землі.

Таке запитально-інвективне, оскаржувальне інтонування віршів характерне і для молодого, і для зрілого М. Старицького, який шукає відповідей на визначальну історіософську проблематику нашого минулого та сьогочасності, незавидного status quo «нашої рідної чужини»[2] – України, і долі рідного народу, який «тепера без освіти й віри Йде з клеймом догани на лиці, Мов заблуда в пущі неомірній В глупу ніч без світла у руці».

Поетична «публіцистика» М.Старицького дуже болісно і нещадно викриває вузлові проблеми ментальності, рабської психіки українця. Іноді аж надто по-сучасному звучать його віршові рядки, як, скажімо, у поезії «Нема правди», написаної у жанровій фактурі чи то думи, чи то молитви, чи то голосіння-плачу:

Україно, моя рідна нене!
Ой тяжке життя твоє й мерзенне!
Що як гляну на гаї темря´ві –
Тільки вбачу річеньки криваві –
Що як гляну на поля-долини –
Усе рідне пропадає, гине…
Ох ти люду, нещасливий люду!
Як і перше, твою кров п’ють всюди –
П’ють жиди й панів частують в дяку;
Бач, усім прийшлась вона до смаку,
І охочих розвелось до ката –
Гріють добре й свої свого брата!
Тільки слава, що ти маєш волю,
А і досі проклинаєш долю… [7, 54].

Звісно, М. Старицький актуалізує громадянську проблематику у поетичній формі, маючи на меті, щоб бодай через слово Україна намагалася пробуджувати «синів своїх оспалих, Що калічаться з несили, Щоб своїх хоч діток малих Рабським духом не труїли» [7, 133].

Незменш цікавими є лірико-філософські медитації та пейзажні й інтимно-особистісні ліричні звіряння поета. Народнопісенна аура його поезій «спонукала» українських композиторів перекладати їх на музику. Численні вірші («Жадання», «Сльоза», «Виклик» («Ніч яка, Господи! Місячна, зоряна…»), «Як з тобою ми спізнались», «Ох і де ти, зіронько та вечірняя», «Туман хвилями лягає», «Перед труною» та ін.) часто навіть ставали народними піснями. Справжньою перлиною української любовної лірики є вірш

[2] Це промовисте осиморонне окреслення рідної землі домислить і розпросторить у поліфонічний символ поет-дисидент Василь Стус у вірші «Яка нестерпна рідна чужина».

«Як з тобою ми спізнались», який скомпоновано за допомогою прийому контрасту – зародження-розвитку й умирання любові, у співдії з пейзажним паралелізмом – буянням природи та її ув'яданням:

Як з тобою ми спізнались,
Нам і зорі усміхались,
Як рядком сиділи щасно,
То цвіли садочки рясно,
А коли поцілувались –
Соловейки заливались,
Та й в усіх людей взага´лі
Очі радістю блищали…

А як час настав розлуки,
Лист пожовк і впав з розпуки,
Й над садком осиротілим
Звис мороз серпанком білим;
Соловейко втік у вирій,
Люди стали, наче звірі…
Та і в серці – з туги-муки
Завелись мені гадюки! [7, 76]

Закцентувавши увагу на поетиці віршів М.Старицького, Л. Дем'янівська відзначає багатство поетичної палітри, її виразно індивідуальну, новаторську стилістику та жанрове розмаїття (вірш-заклик, поетична медитація, гнівна інвектива, живописні образки з натури, сатиричний вірш, проблемний вірш, романс, вірш-посвята, вірш-діалог, поема, романтизована балада тощо). Усе це сукупно, вважає дослідниця, розширило жанрові, стильові, версифікаційні можливості українського поетичного слова» і разом із чималим (понад 200 текстів) перекладацьким доробком є справжньою мистецькою майстернею [докладніше див: 1, 2].

На поетикальне новаторство лірики М. Старицького звернули увагу ще сучасники, дуже часто акцентуючи увагу на пристрасті митця до «виковування» нових, незнаних до нього, слів або їхніх концептуально-контекстуальних переосмислень, за що його не раз було критиковано чи хвалено: «Ні на кого, – констатує С.Єфремов, – як на того ж таки Старицького, не падало стільки докорів, часто несправедливих, за новаторство в мові, за те обридле тепер усім «кування слів» [3, 471]).

«Старицький, – пише з цього приводу М. Рудницький, – хоче наблизити свою поезію до інтелігентської мови, що мусить бути ядерніша і більш абстрактна, ніж народна, й мусить мати у свому запасі чимало нових слів, народові не потрібних, бо їм не відповідають у простолюдина відповідні загальні поняття...» [6, 126]. І далі вчений подає об'ємний перелік-«каталог» новоутворів, які слугують інтенсифікації поетичної думки, як-от: «згин», «хіть», «спал», «схов», «вбір», «загар», «розріст», «спочин», «звага» та ін. «Коли Старицький, – наголошує М. Рудницький, – каже про «сховні думи», «спізнілу вечерю», «погорде чоло», «хвилявий серпанок», «хвилинну страту», «темрявий гай», «нудливу землю», «неомірну тугу», «загійне зілля», «мандрівну душу» або вживає форми «скриляти духа», «опросвітити дітей», «змутнити шкло», то йде він майже завжди за духом нашої мови, що втікає від преважких дієприкметникових форм на «-учий» та «-

аючий»... Старицький перший як поет створив власну лабораторію, де творив слова…» [6, 127].

«Ковані» слова-неологізми у М. Старицького зустрінемо й у перекладах, художній прозі, драматургії, публіцистиці, мемуаристиці, листуванні. Не таємниця, що численні його нововитвори, скажімо, «нестяма», «байдужість», «приємність», «страдниця», «млявий», «чарівливий», «пестливий», «противовага» (сучасне – противага), склали активний словесний «фонд» сучасної української мови, давно затративши «пам'ять» про авторство. Така інтенсивна праця над лексичним збагаченням рідної мови шляхом «кування слів», яку підтримали Олена Пчілка («мистецтво», «переможець», «променистий»), І. Франко («невпинний», «отвір», «привид», «проблиск», «пречудовий»), А. Кримський («зміст») та інші культурні й громадські діячі кінця XIX – початку XX ст., слугувала піднесенню української мови до рівня високорозвинутих, лексично багатих мов світу [див.: 5, 240]. На захист пристрасті М. Старицького та його сучасників до словотворення став І. Франко: «Не забуваймо, що на ковані слова, провінціалізми та неологізми д. Старицького нарікають звичайно ті, які або раді би звузити обсяг українського письменства до рамок «домашнего обихода» і яким українська мова видається à priori непридатною для вислову інтелігентних думок і відносин – до таких, на жаль, належав і покійний Костомаров, – або ж се мимрять люди, які хвилю перед тим або хвилю по тім без церемонії будуть доказувати бідність та некультурність української мови, брак у ній найпростіших слів і термінів для культурної потреби і т. ін.» [8, 275].

М. Старицький свідомо розпочав свій чин із «кування» слів. Його не дивувало, що спроби перекладання всесвітніх геніїв на українську мову цинічно характеризували як перевдягання їх «із славетних мантій у сірі свитки й у дігтяні чоботи», репетуючи, що, мовляв, «хоч української мови і нема зовсім і народ чудесно розуміє по-великоруськи, але все ж українофіли можуть викувати мову» і «учинять сепаратизм» [8, 445]. Та найбільше боліло, як зізнавався письменник у листі до Д. Мордовцева, «що й свої люди, від яких найбільше чекаєш підмоги й доради, і ті легковажно починають співать ту ж саму ворожу пісню!», називаючи українофілів «сепаратними дурнями» та покликаючись на «авторитетні думки» світочів науки, зокрема й М. Костомарова, який запропонував «зоставити мову українську для самих нижчих потреб безграмотного люду (бо грамотний уже матиме собі панську – культурну мову) і тішити себе тим, що всі грамотними не поробляться, то краще зовсім занедбати ту мову» [8, 445].

«Злісний сепаратист слова», М. Старицький, звідки б не загрожувала небезпека українській мові та культурі, безкомпромісно обстоював їхнє право на існування та розвій. «Что я стою лично на опасной дороге, – пише письменник у листі до редактора газети «Одесский вестник» П. Зеленого, – это мне хорошо известно; уже по одному тому, что я пишу по-малорусски, я состою под стр[огим] надзором полиции… Писание на этом, лишенном всяких прав, языке уже есть по меньшей мере неблагонадежный поступок, даже если дело идет о пошлых анекдотах; стремление же вывести язык из конюшни и корчмы в более облагороженные места есть стремление сепаративное; а если при сем уличается автор еще в намеренном искажении языка ради отдаления его от русского, – то сие уже есть покушение на государственную измену» [8, 454]. У листі ж до І. Нечуя-Левицького М. Старицький скрушно констатує: «У нас правди не доскочиш!.. Український писатель поки зовсім безправний чолов'яга, відданий усім на баніцію!» [8, 456]. Мабуть, не випадково «турки внешние и внутренние», кажучи формулою М.Драгоманова, безперервно атакували шляхетний духовний патріотизм

М. Старицького всілякими інсинуаціями, наклепами, закидами про «неморальність» його літературної діяльності, усілякими «жандармськими нашептами» тощо.

Виковуючи слово «мрія», М. Старицький, можливо, не цілком усвідомлював, що своїм почином (на противагу страхопудним заявам у тогочасній пресі, що вони побоюються «малоросійського літературного сепаратизму», який, мовляв, є неймовірною легковажністю українців [4, 119]) він утілює в життя мрію багатьох поколінь українців про гідне становище української нації у співтоваристві висококультурних народів світу. Свого часу, у XVII ст., нідерландський учений Ян ван Гельмонт подарував світові слово «газ»; авторство слова «ліліпут» належить англійцеві Джонатану Свіфту; чеський письменник Карел Чапек дав людству слово «робот»… У такому лексичному контексті слово «мрія», (як, скажімо, новитвори «краєвид», «світогляд» та ін.), яке «викував» для української мови М. Старицький від дієслова «мріти» («ледь виднітися, мерехтіти»), зачаровує своїм таємниче-філософським ліричним симфонізмом, музичною фактурністю.

Окрім поетичного доробку, М. Старицький є автором більш як тридцяти п’яти драматичних творів, як-от: соціально-психологічні та соціально-побутові драми з життя пореформеного міста й села – «Не судилось» («Панське болото») (1881), «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» (1887), «У темряві» (1892), «Талан» (1893), «Крест жизни» (1901); героїко-романтичні історичні драми – «Богдан Хмельницький» (1887, 1897), «Маруся Богуславка» (1897), «Оборона Буші» (1898), «Остання ніч» (1899); водевілі – «Як ковбаса та чарка, то минеться й сварка» (1872), «По-модньому» (1887), «Чарівний сон» (1889). Але, як не дивно, чи не найбільшим успіхом користувалися інсценізації та переробки творів різних авторів: «За двома зайцями» (за драмою І. Нечуя-Левицького «На Кожум’яках»), «Циганка Аза» (за повістю І. Крашевського «Хата за селом»), «Чорноморці» (за драмою українського поета-передромантика Я. Кухаренка), «Різдвяна ніч», «Сорочинський ярмарок», «Тарас Бульба» (за М. Гоголем).

У літературознавстві попервах була сформувалася думка про невисоку літературну вартість драматургії М. Старицького [3]. «Більшість із них, – читаємо в «Історії українського письменства» С. Єфремова, – не має літературної вартості, бо це переробки чужих творів, які Старицький, знавець сценічних вимог, дуже добре вмів прилагодити до сцени» [3, 473]. А проте глибше вивчення питання засвідчує їхню оригінальність та органічну сценічність, незважаючи на, так би мовити, сюжетно-тематичну «запозиченість» тощо (Згадаймо, що і великий В. Шекспір використовував чужі сюжети та на свій лад їх інтерпретував і представляв на суд глядача, і, як відомо, ніхто не звинуватив його в крадіжці, плагіаті).

Недоліком драматурга, на думку С. Єфемова, було й те, що Старицький не мав сили визволитися з-під шаблону та рутини, які він сам і запровадив – «традиційних аксесуарів старої української драми, як співи, танці, горілка і взагалі поверховий етнографізм, повно в його драматичних творах» [3, 474]. Більш поміркований І. Франко запропонував сприймати драми М.Старицького «як документи певної фази в розвої української сценічної штуки, як зразок того невисокого смаку, якому мусив служити наш автор» [9, 265]. А нижче звертає увагу й на те, що, оцінюючи драматургію М.Старицького, потрібно зважати й на таке: «Довгі роки цензура, держачися упертого шаблону, що все українське може бути лише мужицьке, не пускала на сцену ані укр[аїнської] драми з життя інтелігенції, ані костюмових драм із укр[аїнської] історії» [3, 265].

---

[3] Так, у газеті «Зоря» Б. Грінченко, заховавшись за псевдонімом М. Гримач, пише про неоригінальність п’єс М. Старицького і відзначає, що, мовляв, «театрові, може, се й зручніше, але літературі діяльність д. Старицького не єсть ніяке надбання, а з погляду літературної етики навіть просто мінус» [цит. за: 8, с. 707].

Реноме М. Старицького як драматурга, який працює суто на запозичених сюжетах, тобто «паразитує» на чужому, і численні принизливі некоректні тлумачення та звинувачення в плагіаті дуже часто виливалися в гострі конфлікти, а інколи завершувалися навіть судовими процесами (маємо на увазі судові позови письменника у зв'язку з некоректними інсинуаціями Александрова, товариський суд супроти Б. Грінченка тощо).

Дуже часто письменник апелює до своїх кореспондентів із запитаннями та виправдовуваннями: «… Я не відаю, за які гріхи стаю метою для всякого паскудича, аби мене обруднити» [8, 540]; «А в чім же є неморальність, коли я з доброї згоди чи навіть просьби, маючи на меті користь сцени і прокорм трупи, переробляю зовсім негідні драми і даю їм хід?..» [8, 541]; «Я маю право, по нашим законам і літературним звичаям, переробляти чуже у другу літературну форму… – наголошує він в одному листі. – І справді, друга форма потребує другої праці, другої техніки і другого хисту» [8, 546].

М. Старицький один із перших в українській літературі дав зразки духовного портрета україномовного інтелектуала, відтворив мислення людини інтелігентної професії (маємо на увазі, зокрема, спілкування в акторському мікросередовищі у драмі «Талан» тощо).

Своїм драматургічним доробком (разом із І. Карпенком-Карим (Тобілевичем) та Марком Кропивницьким), щиро вболіваючи за катастрофічно бідну україномовну драматургію, М. Старицький суттєво збагатив і урізноманітив репертуар українського театру.

В історію української культури М. Старицький увійшов і як творець зразків українського історико-пригодницького (авантюрного) роману, численних історичних, соціально-психологічних повістей та понад тридцяти новелістичних творів (оповідань, ескізів, нарисів), які здебільшого написані російською мовою і головно у стилістиці реалістичного психологізму.

Побутує думка, що М.Старицький спеціально писав російською для охоплення якомога більш широкої читацької аудиторії. Але ж феномен творчого білінгвізму (двомовності) в українській літературі і XIX ст. (Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка, Т. Шевченко, П.Куліш, І. Вагилевич, І.Франко та ін.), і XX ст. (В.Ярошенко, Г. Тютюнник, Л. Кисельов) є непоодиноким фактом: до російської та інших мов українські письменники вдавалися чи то «задля кусника хліба», задля заробітку, чи то просто у пошуку більшої читацької аудиторії, чи то для більшої географії їхньої інтелектуальної присутності тощо. Загальновідомий феномен геніального М.Гоголя, який більшість своїх творів присвятив українській тематиці, хоча й компонував їх російською мовою. Такою, на жаль, була у XIX ст. дійсність: писати українською мовою було зрівні справжньому героїзму, тим паче за умов численних жорстоких заборон на використання рідної мови в публічному та культурному житті.

Сам М.Старицький так пояснює свій вибір мови для драматичних і прозових текстів: «Що ж це за трагічний стан нашого письменника? Або хва́ли нещирі, або наших земляків-читачів не захоплює ніщо, і вони геть байдужі до всього рідного? От коли треба укусити кого, то винайдеться собака… та й уже… Але по правді кажу, що при таких обставинах опадають руки, думка не йде, а гнітиться під вічним страхом, що це все я готую матеріали для помиїв Грінченка…» (8, 564). А нижче додає, що має замовлення з Москви на роман про Мазепу: він хотів би написати його по-російськи і по-українськи, але ж нікому українське не цікаве; болить його й те, що роман «Богдан Хмельницький» появився друком тільки по-російськи, а по-українськи «нема спромоги видати…», хоч, скрушно зазначає письменник, «так би хотілося завершити будови нашої літературної

мови таким романом, та ба!..» [8, 565]. Та й гонорари за російськомовні тексти були значно солідніші, і ставлення інакше, ніж до україномовних. Тож, пише М.Старицький у листі до К. Білиловського, «така уже щербата та паскудна доля українського письменника – і користі кишенної катма, і вороги обкидають, і свої дурні цькують» [8, 568].

Феномен білінгвізму чи полілінгвізму письменника є не тільки ідеологічною, а й культурологічно-філософською проблемою не лише української культури. Творчість нерідною мовою – це духовна зрада чи лише пошук виходу із болісної мовчанки? А може, це прагнення говорити людству правду про своє, рідне у різні способи, зокрема, й через позичання «дозволеної» мови як можливості бодай щось висловити, донести до сучасників, проте – щонайважливіше – у жодному разі не мовчати. У такому ракурсі спадають на думку характерні слова М.Старицького, адресовані В. Барвінському: «Знаєте, добродію, судити легко, – а треба краще влізти в шкуру другого!.. Скільки не лайте після цього – мені байдуже: я для України рідної пишу, і мене чита і шанує не тільки Україна, а й Росія!» [8, 444]. Адже, – щиро зізнається письменник у листі до М. Комарова, – «працюючи і на чужій ниві все живописую тільки своє рідне з минулого і сучасного життя і прихиляю тим симпатії сотень людей до нашого поля, до наших розкіш…» [8, 490]. А при нагоді, скоромовкою у листі до В. Лукича зазначає, що на розвиток нашої мови і нашого, українського театру «всі свої маєтки (100 000 карб.) уклав, та й до самої смерті трудитимусь» [8, 506].

Питання мови творення завжди хвилювало М. Старицького. Не випадково він скаржиться М. Комарову: «А це хіба нормально? Насущника ради, я примушений писати по-російськи романи і повісті з української історії і життя. А «Київська старина» не може сплатити їх хоть дешево, щоб були по-українськи» [8, 593].

Отак відбиваючись від «бешеных хохлофобов», від «опльовування всього малоруського» (за окресленням М.Старицького), всю свою громадську та культурну діяльність і художню творчість письменник присвячував Україні та українській проблематиці. Він розумів, що «розкидані вузькістю егоїзму та самовпевненістю» українці тільки надарма розтрачують сили, так потрібні для праці над розвоєм рідної культури. «Всякий утиск не таким би був лютим по скуткам, коли б між нашими одиницями було менше єхидства й лукавства» [8, 522], – з болем пише він у листі до П. Куліша.

М. Старицький був свідомий свого покликання – встояти на патріотичній позиції до кінця: «Справді, потративши на рідну укохану справу ціле життя, винщивши серце болінням за темний свій люд, за петиму мову, – читаємо в листі до Д. Мордовцева 1895 р., – було б гірко простягтись у труні під погордим усміхом недбалої юрби, під власним докором, що на баєчну дурницю розмантачені були сили…» [8, 530].

Вражає інтенсивність праці М.Старицького як белетриста. Його перу належать: роман-трилогія «Богдан Хмельницький», україномовна історична повість «Облога Буші» (в обох творах змальовано події періоду національно-визвольної війни 1648–1654 рр.), романи «Молодість Мазепи» (1893), «Руїна» (1899), «Останні орли» («Гайдамаки», 1896), «Розбійник Кармелюк», повісті «Заклятий скарб» (1900), «Чорний диявол» (1896), «Перші коршуни» (1900), «Безбатченко», «Розсудили» та ін. Історичній прозі М. Старицького характерна так звана «вальтерскоттівська» сюжетна канва (апробована, зокрема, у «Чорній раді» П. Куліша): любовні пригоди молодої пари «виписані» на історичному та суспільному тлі, у контексті історично відомих фактів і подій. Найбільша заслуга Старицького-повістяра – у зацікавленні читача минулими і сучасними подіями на українських землях, багатством культури, особливостями національного характеру і побуту українців. «Створена у складний час межі століть, – слушно зазначає

Л. Дем'янівська, – його історична проза утверджувала національну свідомість, підтримувала віру в невичерпність народних сил, у здатність народу, нації відродитися для нового життя, знайти свою історичну дорогу» [2, 305]. На історичній белетристиці М.Старицького виховалося не одне покоління національно свідомих українців.

Некоректно було б зігнорувати його реалістичну малу прозу та повістковий доробок, в яких М. Старицький проявляє себе справжнім майстром новелістично концентрованої композиції та згущеної змістовності. Автор апробовує і вже відомі українській літературі анекдотичні сюжети, і реалістичні психологомісткі фабули тощо. Новелістична белетристика М.Старицького позначена багатством людського типажу та численними новаціями у сюжетно-композиційних рішеннях і тематиці. Звернімо увагу на україномовний «образок з життя» – оповідання «Орися», в якому змальовано непрості взаємини панночки (яка має переконання, що «всі оті хамуги (наймити, заробітчани, словом, сільські зайди, приблуди) страшенно дурні й лізуть сюди (тобто до міста) обдирати панів» [8, 55]) і наймички із постійним «виразом полохливості й переляку», котра, за словами панночки, «сама вся не варта того, що коштує ця кофточка». Непривітно-вередливе ставлення панночки до сільської дівчини веде до трагічного фіналу – її смерті. Орися жодної надзвичайної провини не мала перед панночками, лише те, що віддала дві котлети здороженій, виснаженій хворобою і голодним життям матері, яка відбувала прощу до святого місця в надії одужати.

Заслуговують на літературознавче осмислення й соціально-психологічні повісті «Розсудили» та «Безбатченко», а також оповідання з селянського життя («Дохторит», «Остроумие урядника», «Лихо»), із міського побуту («Будочник (Рассказ из железнодорожной жизни)», про освічену, інтелігентську верству суспільства («Горькая правда», «Неудачница», «Копилка», «Благодетель», «Зарница») та багато ін. Впадає в око доволі-таки рясний «каталог» авторських жанрових підзаголовків-конкретизацій до прозових творів: «В вагоне (*Картинка с натуры*)», «Писанка» (*Святочный рассказ*), «Пан капитан. Из галлереи старых портретов. (*Быль*)», «Одиночество (*Из альбома*)», «Благодетель (*Очерк*)», «Зарница. *Рассказ из невозвратного прошлого* (Из эпохи 70-х годов)», «Понизив (*Розповідок старого мисливця*)» та ін. Це засвідчує своєрідність жанрового мислення та його схильність до експериментування, пошуку індивідуального творчого почерку.

За художніми особливостями, манерою письма, підставово стверджує Л. Дем'янівська, художня проза М. Старицького є своєрідною перехідною ланкою між старою, побутово-реалістичною (І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, А. Свидницький, Б. Грінченко) та модерністською, психологічною повістярською школою (О. Кобилянська, В. Стефаник, М. Коцюбинський, А. Кримський, М. Яцків, В. Винниченко) [див.: 1, 32].

Письменник працював і в жанрі лібрето. Так, зокрема, він написав лібрето до опер «Гаркуша», «Чорноморці», «Різдвяна ніч», «Тарас Бульба», «Утоплена М. Лисенка та ін.

Вагомий внесок М. Старицького як організатора театрів та активіста театрального руху в Україні другої половини XIX – початку XX ст. Його наполегливість і самопосвята в обстоюванні інтересів українського театру в Російській імперії за вкрай скрутних обставин для української культури вражають і заслуговують на окреме дослідження. Чималий матеріал із цього питання дає нам його епістолярій, насичений документалізмом і розмаїтими аналітичними розправами та різноаспектними заувагами про поточну (тогочасну) проблематику українського театру та української культури, а також мемуарно-спогадові матеріали, театрознавчі нотатки тощо.

Отже, безсумнівно, було б на часі заново перепрочитати художню спадщину М.Старицького, переосмислити її духовне й культурне значення в контексті українських і вселюдських надбань межі XIX – XX ст. І проблема реінтерпретації стосується не лише постаті М. Старицького та його творчої біографії.

Такі критико-біографічні книги-життєписи славетних, доброчесних особистостей викликáли б значний резонанс у суспільстві. Одночасно відзначимо, що біографічні книги у жодному разі не мали б скидатися на сухий, трафаретний «бухгалтерський» перелік-підрахунок заслуг, творчих звершень і невдач, а повинні містити глибокий, скрупульозний психологічно-філософський аналіз фактажу зовнішньої та внутрішньої дійсності відомої особистості. Романічні, наукові, науково-популярні белетризовані життєписи цікавих індивідуальностей минулих епох і сучасності можуть, на наше переконання, суттєво впливати на культуру людської душі, на духовне становлення все нових і нових поколінь людей, які ушляхетнюватимуть ауру Землі толерантністю, взаємоповагою і добром.

Використана література

1. Дем'янівська Л. Михайло Петрович Старицький // Старицький М. П. Твори: У 6 т. – К.: «Дніпро», 1989. – Т. 1 / Упор., авт. прим. О.І. Гончар / Людмила Дем'янівська. – К.: Дніпро, 1989. – С. 5-38.

2. Дем'янівська Л. Старицький Михайло // Українська література у портретах і довідках: Давня література – література XIX ст.: Довідник / Людмила Дем'янівська. – К.: Либідь, 2000. – С. 303-305.

3. Єфремов С. Історія українського письменства / Сергій Єфремов. – К.: Феміна, 1995. – 688 с.

4. Коцюбинський М. К Полемике о самостоятельности малороссийского языка // Коцюбинський М. Твори: У 7 т. / Михайло Коцюбинський. – К.: Наук. думка, 1975. – Т. 4. – С. 118-121.

5. Регушевський Є.С. «Ковані слова» // Українська мова. Енциклопедія / Євген Регушевський. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – С. 240.

6. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке «Молода Муза»? / Михайло Рудницький. – Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 2009. – 502 с.

7. Старицький М.П. Твори: У 6 т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 1 / Упор., авт. прим. О.І.Гончар / Михайло Старицький. – К.: Дніпро, 1989. – 543 с.;

8. Старицький М.П. Твори: У 6 т. / Михайло Старицький. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 6. – 831 с.

9. Франко І.Я. Михайло П[етрович] Старицький // Франко І.Я. Зібр. творів: У 50 т. / Іван Франко. – К.: Наук. думка, 1982. – Т. 33. – С. 230-277.